

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2025, c. 11, s. 1: 551-575

Ömer b. Abdülazîz'in Zekâtın Sarfına Dair Uygulamaları
'Umar ibn 'Abd al-'Azîz's Practices regarding the Expenditure of Zakât

Serkan AĞA

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı,
Dr., Presidency of Religious Affairs
ORCID: 0000-0002-1286-4776

DOI: 10.47424/tasavvur.1641823

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Ağa, Serkan. "Ömer b. Abdülazîz'in Zekâtın Sarfına Dair Uygulamaları". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025): 551-575.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1641823>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Ömer b. Abdülazîz, 61/680 yılında Medine'de doğmuş ve Medine'nin tanınmış tâbiîn âlimlerinden eğitim almıştır. 86/705 yılında Hicaz valisi olarak atanmış ve yaklaşık yedi yıl bu görevi sürdürmüştür. 99/717 yılında halife ilan edilmiş ve 29 aylık halifeliği boyunca adaletli ve yenilikçi bir yönetim sergilemiştir. 101/720 yılında vefat etmiştir. Ömer b. Abdülazîz, birçok alanda olduğu gibi zekât alanında da adaletli ve kapsayıcı uygulamalar getirmiştir. Zekât uygulamalarında gönüllülük esasına dayalı bir sistem benimsemiş ve zorla zekât toplamamıştır. Vergi yükümlülüğünden muaf tutulmasını sağlayarak gönüllü zekât toplanmasını temin etmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Tevbe suresinin 60. ayetini esas alarak zekâtın mevcut olan tüm sınıflara verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak o, bu sınıfların kapsamını genişletmiş, özellikle savunma alanına birçok sınıftan pay ayırmış ve zekât malını günümüzde sarf edilmeyen yerlerde sarf etmiştir. Devlet eliyle zekât mallarını kullanarak toplumsal refahı artırmayı hedefleyen adaletli ve kapsamlı bir sistem oluşturmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in zekâtın sarfına dair politikaları Müslümanlar için, günümüz sosyal yardım sistemleri açısından zekâtın sarf edildiği yerler önemli bir model teşkil edebilecek niteliktedir. Bu önemi göz önünde bulundurarak, bu çalışmada Ömer b. Abdülazîz'in zekâta ilişkin uygulamalarını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Zekât, Âmiller, İbnü's-sebîl, Muellefe-i kulûb, Maaşlar, Ömer b. Abdülazîz.

'Umar ibn 'Abd al-'Azîz's Practices regarding the Expenditure of Zakât

Abstract

'Umar ibn 'Abd al-'Azîz was born in Medina in 61/680 and received education from the well-known tâbiîn scholars of Medina. He was appointed as the governor of Hijaz in 86/705 and held this position for about seven years. He was declared caliph in 99/717 and displayed a just and innovative administration during his 29-month caliphate. He died in 101/720. 'Umar ibn 'Abd al-'Azîz introduced fair and inclusive practices in the field of *zakât* as in many other fields. He adopted a voluntary system in *zakât* practices and did not collect *zakât* by force. He ensured the voluntary collection of *zakât* by exempting them from tax liability. 'Umar ibn 'Abd al-'Azîz, based on the 60th verse of

Surah al-Tawbah, argued that *zakât* should be given to all existing classes. However, he expanded the scope of these classes, allocated shares from many classes, especially in the field of defence, and spent *zakât* wealth in places where it is not spent today. He created a just and comprehensive system aiming to increase social welfare by using *zakât* wealth through the state. ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azîz’s policies on the expenditure of *zakât* can serve as an important model for Muslims in terms of today’s social welfare systems. Considering this importance, in this study, we have discussed ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azîz’s practices regarding *zakât*.

Keywords: Fiqh, Zakât, ‘Âmilûn, Ibn al-Sabîl, Muallafa al-Qulûb, Salaries, ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azîz.

Giriş

Devletin temel sorumlulukları arasında toplumsal ihtiyaçları belirlemek, üretim faaliyetlerini düzenlemek, vergi tahsilatını gerçekleştirip ilgili yerlere yönlendirmek, kamu bütçesini hazırlamak, gelir-gider dengesini sağlamak, sosyal yardımlarda bulunmak, altyapı, sağlık ve eğitim gibi alanlara kaynak tahsis etmek yer almaktadır. Müslüman devletlerde bu sorumluluklar, vatandaşlardan topladığı vergi, zekât ve diğer gelirlerle finanse edilmiştir. Ömer b. Abdülazîz dönemi, bu finansman sürecinde zekâtın etkin bir araç olarak kullanıldığı bir dönemdir. Çalışmamız, Ömer b. Abdülazîz’in zekâtın sarfına dair uygulamalarını ele almaktadır.

Ömer b. Abdülazîz’in tam adı Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. Hakem b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye b. Abdü Şems b. Abdü Menâf b. Kusay b. Kilâb el-Kureyşî el-Ümevî’dir. Babası, Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân (öl. 86/705), annesi ise Hz. Ömer’in torunu Ümmü Âsım Leylâ’dır.¹

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d el-Bağdâdî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1968), 5/330; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/114; Ali Muhammed es-Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd ve'l-İslâhu'r-Râşidî alâ Minhâci'n-Nübüvve* (Kahire: Dâru't-tevzî' ve'n-neşri'l-İslâmiyye, 1427/2006), 11-12; Murteza Köse, “Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülazîz’in Sosyal Siyaseti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010), 80.

Ömer b. Abdülazîz'nin doğum tarihi konusunda 60/679,² 61/680³ ve 63/683⁴ şeklinde farklı rivayetler bulunmakla birlikte, tarihçilerin çoğunluğu 61/680 yılında Medine'de doğduğunu belirtir.⁵ Mısır'ın Hulvan şehrinde doğduğu da rivayet edilmiştir.⁶

Ömer b. Abdülazîz, çocukluğunun ilk yıllarını Medine'de dayılarının yanında geçirmiştir. Küçük yaşta Kur'ân hafızı olan Ömer b. Abdülazîz, dayısı Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) gibi sahâbenin yanında yetişmiş, tâbiünden Ubeydullah b. Abdullah (öl. 98/716), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) ve Urve b. Zübeyr (öl. 94/713) gibi Medine'nin meşhur yedi tâbiî âlimden ders almıştır. Bu dönemde aldığı eğitim, onun ilerideki ilmi ve idari başarılarının temelini oluşturmuştur.⁷

Ömer b. Abdülazîz amcası Abdülmelik b. Mervân'ın (öl. 86/705) kızı Fatıma ile evlenmiştir. Kayınbabasının vefatından sonra, 86/705 yılında, hilafete Abdülmelik'in oğlu I. Velîd b. Abdülmelik (öl. 96/715) geçmiştir. Velîd, o zaman yirmi beş yaşında olan Ömer b. Abdülazîz'i 86/705 veya 87/706 yılında Hicaz valisi olarak tayin etmiştir. Valiliğin merkezi Medine idi.⁸

Ömer b. Abdülazîz, Irak valisi Haccâc b. Yûsuf'un (öl. 95/714) uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmiş ve I. Velîd'e bu eleştirileri içeren bir mektup yazmıştır. Ömer, mektuptan haberdar olan Haccâc'ın baskısıyla, I. Velîd tarafından 93/712 yılında görevden alınmıştır. I. Velîd'in vefatından sonra, yerine kardeşi Süleymân b. Abdülmelik (öl. 99/717) geçmiştir. I. Velîd halifeliği döneminde, Süleymân'ı veliahtlıktan azletmek istemiş ancak Ömer b.

² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/330; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/115.

³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 5/151.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/330; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/115.

⁵ Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd*, 13.

⁶ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1994), 5/298; Köse, "Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti", 80.

⁷ Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd*, 16-22; İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/53.

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/331; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 45/140; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 9/194; Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53; Köse, "Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti", 81.

Abdülazîz buna direnmiştir. Süleymân halife olunca, Ömer b. Abdülazîz'i danışman olarak atamış ve son hastalığı sırasında kardeşleri ve oğulları bulunmasına rağmen, Ömer b. Abdülazîz'i veliaht olarak tayin etmiştir. Süleymân'ın ölümünün ardından, Ömer b. Abdülazîz halifelige sıcak bakmasa da, ısrarlar sonucunda 99/717 yılında halife ilan edilmiştir.⁹

Ömer b. Abdülazîz, 39 yaşında, 20 Receb 101/720 tarihinde, Cuma gecesi, Suriye'nin Maaret şehrine bağlı Deyr-i Sem'ân'da vefat etmiştir. Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) gibi, 29 ay boyunca halifelik yapmıştır.¹⁰ Ömer b. Abdülazîz'in vefat sebebi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, onun verem hastalığı nedeniyle vefat ettiğini belirtirken, diğer rivayetlerde Abdülmelik'in oğullarının, Ömer b. Abdülazîz'in kölesini bin dinar ve azat edilme vaadiyle zehirleme konusunda ikna ettiği ve bu zehirlenme sonucu öldüğü ifade edilmektedir.¹¹

Ömer b. Abdülazîz, hafız, alim, amil, müctehid, sünneti bilen adaletli bir devlet başkanı olup, birçok kişiden hadis rivayet eden ve birçok kişinin kendisinden hadis rivayet ettiği bir şahsiyettir.¹² Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve İmam Şâfiî (öl. 204/820), ilk dört halifeden sonra beşinci halifenin Ömer b. Abdülazîz olduğunu belirtmişlerdir.¹³

Ömer b. Abdülazîz, Medine'ye vali olduğunda, işlerini danıştığı fıkıhçılardan oluşan bir şura kurmuş, halife olduğunda ise, ünlü alimleri danışman olarak atamış ve diğer şehirlerde bulunan alimlerden tavsiyeler almak amacıyla mektuplar göndermiştir.¹⁴ Ömer b. Abdülazîz, müctehid ve fakih olarak aldığı kararları fukahâdan oluşan bir heyetle istişare ederek

⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/335-339; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1417/1997), 4/51; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/123-125; Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53; Köse, "Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti", 81-82.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/407; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/151; Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd*, 349; Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/54.

¹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/209-210; Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd*, 344-345.

¹² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/90; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/115.

¹³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 45/191; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/90.

¹⁴ Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53.

yürütmesi, onun zekât politikalarının Müslümanlar için, günümüz sosyal yardım sistemleri açısından zekâtın sarf edildiği yerler önemli bir model teşkil etmesini sağlamaktadır. Bu önemi göz önünde bulundurarak, bu çalışmada Ömer b. Abdülazîz'in zekâtın sarf edildiği yerlere dair uygulamaları ele alınacaktır.

Ömer b. Abdülazîz'in kaleme aldığı bir eser mevcut değildir. Onun zekât ve kamu maliyesi ile ilgili diğer uygulamaları, başta emvâl ve haraç eserleri olmak üzere klasik dönem eserlerinde nakledilmiştir. Modern dönemde de bu konular üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmamızda amacımız, bu çalışmaları temel alarak Ömer b. Abdülazîz'in zekâtın sarfına dair uygulamalarını inceleyip, bunların günümüze uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. İlk olarak, Ömer b. Abdülazîz'e göre zekâta tabi olan mallar konusuna değinilecek, ardından çalışmamızın ana konusu olan Ömer b. Abdülazîz'in zekâtın sarfına dair uygulamaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Ömer b. Abdülazîz'in zekât ile ilgili uygulamaları için daha çok emvâl ve haraç türü eserlerden yararlanılmıştır. Bu eserlerin başında, Ebû Ubeyd'in (öl. 224/838) *Kitâbü'l-Emvâl*'i gelmektedir. Bu eser, özellikle Hz. Ömer (öl. 23/644) ve Ömer b. Abdülazîz'in uygulamaları başta olmak üzere, İslam'ın ilk iki yüz yılına ait kamu maliyesi hakkında zengin bilgiler içermektedir. Ebû Ubeyd, eserinde özellikle vergi konusunda malî ilkeleri sistemli bir şekilde ele alır. Eser, rivayet usulüyle yazılmış olup fey, cizye, haraç, humus, arazi gelirleri ve zekât konularını ihtiva eder. Bu alanda en çok yararlandığımız bir diğer eser ise İbn Zencûye'nin (öl. 251/865) *Kitâbü'l-Emvâl*'idir. Bu eser, büyük ölçüde hocası Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'ini esas alarak yazılmış olup, hadisleri aynı tarik ile rivayet etmiştir. Fıkî görüşler, çeşitli konulardaki yorumlar ve naslar hakkındaki açıklamalar aynen nakledilmiştir. İbn Zencûye, başlangıçtan zekât bahsine kadar Ebû Ubeyd'in tertibine büyük ölçüde uymuş; ancak zekât bahsinden itibaren bu uygunluk azalmış, Ebû Ubeyd'in eserinde yer almayan bazı konulara değinmiş ve birkaç hususta ona muhalefet etmiştir.

Günümüzde, Ömer b. Abdülazîz'in zekât uygulamalarına dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Ali Muhammed es-Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd ve'l-İslâhu'r-Râşidî alâ Minhâci'n-Nübüvve*.¹⁵ Bu eser, Ömer b. Abdülazîz'in hayatını, önemli özelliklerini, müçtehit olarak kabul edilmesini, Hâricî, Şîa, Kaderiye, Mürcie ve Cehmiyye mezheplerine karşı duruşunu, sosyal, ilmî ve davet hayatını, malî ıslahatlarını, dönemin yargı kurumunu, bazı fikhî içtihatlarını, idari fikhını ve vefatını ele almaktadır. Ali Muhammed es-Sallâbî, malî ıslahatlar bölümünde Ömer b. Abdülazîz'in zekâta dair uygulamalarına değinmiş, ancak detaylara girmemiştir.

2. Âdem Apak, *Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları*.¹⁶ Yazar, makalesinde Emevî dönemindeki halife ve valilerin, özellikle Ömer b. Abdülazîz'in hilafeti dönemindeki zekât uygulamalarını dikkate alarak yazmıştır. Yazar, makalesinde Ömer b. Abdülazîz'e göre hangi mallarda zekât olduğunu, zekâtın tahsil usulünü ve zekâtın sarf edileceği yerleri ele almıştır. Ancak çalışmamızda en çok üzerinde durduğumuz konu, zekâtın sarf edildiği yerler ve bunların günümüzde uygulanabilirliği iken, yazar sadece zekât verilecek yerleri kısaca zikretmekle yetinmiştir.

3. Mevlüt Koyuncu, *Emevi Halifesi Ömer b. Abdülazîz ve Devri (717-720)*.¹⁷ 1987 yılında Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı alanında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Yazar, tezinde Ömer b. Abdülazîz'in hayatını, idarî ve malî uygulamalarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. "Ömer b. Abdülazîz'in Mâlî İcraatı" başlığı altında "Zekât ve uşr ile ilgili icraatları" ve "Baldan zekât alınması" konularını, "Ömer b. Abdülazîz'in vergi tahsilindeki adaleti" başlığı altında zekâtın tahsil usulünü, "Sosyal güvenliğin icra edilmesi" başlığında da zekâtın sarf yerlerini incelemiştir. Ancak, zekâtın sarf edildiği yerlerin detaylarına girmemiştir.

¹⁵ Sallâbî, *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd*.

¹⁶ Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 303-322.

¹⁷ Mevlüt Koyuncu, *Emevi Halifesi Ömer b. Abdülazîz ve Devri (717-720)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987).

1.1. Ömer b. Abdülazîz'in Zekâtın Sarfına Dair Uygulamaları

Ömer b. Abdülazîz, birçok alanda reform niteliğinde uygulamaları hayata geçirmiştir. Özellikle zekâtın sarf edildiği sekiz sınıfın kapsamını geniş tutarak zekât malının birçok alanda kullanılmasını sağlamıştır.

Ömer b. Abdülazîz'in kimseden zorla zekât almadığı nakledilmiştir. Nitekim Basra valisi Adî b. Ertât'a (öl. 102/720) gönderdiği mektupta şöyle demiştir: "İnsanları fidye, sofrâ külfeti ve vergi mükellefiyetinden muaf tut. Zira vergi, insanların mallarını eksiltmektir. Allah (c.c.) şöyle buyurur: '*İnsanların mallarını eksiltmeyin ve yeryüzünde fesat çıkararak fenalık etmeyin.*'"¹⁸ O hâlde sana zekât getiren kimsenin zekâtını al. Kim ki sana zekâtını vermezse Allah onu hesaba çekecektir."¹⁹ Yine, Mekke valisi Abdülazîz b. Abdullah'a (ö.?), Mekke halkından vergiyi kaldırmasına dair bir yazı yazmıştır. Vergi kaldırıldıktan sonra, Mekke halkı mallarının zekâtı olarak yedi bin dinar getirmiştir. Bu zekâtı Ömer b. Abdülazîz'e gönderen Abdülazîz b. Abdullah'a, zekât malını geri göndererek bunları Mekke'nin fakirleri arasında taksim etmesini emretmiştir.²⁰ Bu uygulamalar, Ömer b. Abdülazîz'in adil yönetim anlayışını ve zekâtın, zorlamadan, gönüllülük esasıyla toplanmasını ön plana çıkardığını göstermektedir.

Zekâtın farz olabilmesi için kişinin Müslüman ve hür olması gerekmektedir.²¹ Ömer b. Abdülazîz'e göre, zimmî statüsünden çıkarak Müslüman olan bir bireyden cizye sorumluluğu kalkar ve eğer zekâta tabi bir malı varsa kendisinden zekât alınır.²² Ancak bir Müslüman, haraç arazisini satın alırsa, bu araziden dolayı kendisinden haraç vergisi ve hububat mahsulünden zekât tahsil edilir.²³

¹⁸ Hûd, 11/85.

¹⁹ Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl* (Mısır: Dârü'l-Hedyî'n-Nebevi, 1428/2007), 2/198; Apak, "Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları", 311.

²⁰ Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zib Feyyâz (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1406/1986), 3/1194.

²¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/4-6; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* (Beyrut-Dimeşk-Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991), 2/149.

²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc* (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1384), 58.

²³ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, 160-162; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/170.

Hür olmadığı ve malı sahibine ait olacağı için kölenin zekât sorumluluğu yoktur. Ömer b. Abdülazîz, mükâtebin malında da zekât olmadığını belirtmiştir.²⁴ Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, mükâtebin malında zekât bulunmamaktadır. Bu görüşün dayanağı, mükâtebin eksik (nakıs) bir mülkiyete sahip olmasıdır; zira zekâtın verilmesi için tam mülkiyet şarttır. Buna karşılık, Ebû Sevr (öl. 240/854), mükâtebin malında zekâtın bulunması gerektiğini savunmuştur ve mükâtebin eksik mülkiyete değil, eksik tasarrufa sahip olduğunu ifade etmiştir.²⁵

1.1. Zekâta Tâbi Mallar

Ömer b. Abdülazîz, halife olduğunda Medine'ye haber göndererek Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in zekâta dair belgelerini istediği nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in Necran'a zekât memuru olarak gönderdiği Amr b. Hazm'a (öl. 53/673 [?]) yazdığı belge Amr b. Hazm'ın oğullarının yanında, Hz. Ömer'in belgesi ise Hz. Ömer'in yakınlarının yanında bulunmuştur. Ömer b. Abdülazîz, bu iki belgenin istinsah edilmesini istemiştir. Bu belgelerde deve, sığır, davar, altın, gümüş, hurma, tahıl ve kuru üzümde zekât olduğu, nisâbları ve verilecek miktarlar detaylıca yazılmıştır.²⁶

Ebû Ubeyd, Ömer b. Abdülazîz'in sığırlardan zekât aldığı gibi camızlardan da zekât aldığını aktarmıştır.²⁷ Başlangıçta atları zekâta tabi tutmayan Hz. Ömer, atların çoğaldığını görünce her bir at için bir dinar veya on dirhem, beygirler için de beş dirhem zekât alınmasını uygun görmüştür. Hz. Osman (öl. 35/656), Hz. Ali ve Muâviye (öl. 60/680) de aynı uygulamayı devam ettirmişlerdir. Hatta Muâviye, telef olan atlar için at sahiplerini sorumlu tutmuştur.

²⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/123; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1017.

²⁵ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356/1937), 1/100; Ebû Saïd Abdüsselâm b. Saïd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/307; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 1/246; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/154; Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968), 2/466.

²⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/5; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/798.

²⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/36; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/851.

Ömer b. Abdülazîz, halife olunca bu uygulamaya son verdiği ve atlardan zekât almadığı nakledilmiştir.²⁸ Ebû Yûsuf (öl. 182/798), İmam Muhammed (öl. 189/805), Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre de atlar zekâta tabi değildir.²⁹ Ancak Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) göre nakliye, binek ve cihat amacıyla kullanılan atlar zekâta tabi değildir; sütünden yararlanmak veya üreyip çoğalmaları amacıyla beslenen, sâime, erkek ve dişi karışık atlar zekâta tabidir. Sadece erkek veya sadece dişi atlar ise zekâta tabi değildir.³⁰ Atların zekâtı konusunda, Ebû Hanîfe dışındaki âlimlerin çoğunluğu, Ömer b. Abdülazîz'in uygulamasını tercih etmişlerdir.

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, âmile (ziraat, nakliyat, binek vb. işlerde kullanılan hayvan) ve sâime (yılın büyük kısmını meralarda otlayarak geçiren) hayvanlardan zekât alınmaz. Şâfiî mezhebinin bir diğer görüşüne göre, aç kaldığında yaşamını sürdüremeyecek kadar az beslenen hayvanlarda da zekât yükümlülüğü bulunmaz. Buna karşın, Mâlikî mezhebi, âmile ve sâime hayvanlardan da zekât alınması gerektiğini savunur.³¹ Ebû Ubeyd, Ömer b. Abdülazîz'in verimli ve ziraat yapılan arazilerde çalıştırılan develerden zekât alınmasını emrettiğini, fakat âmile sığırlarda zekât olmadığını, zekâtın yalnızca süt için çiftlikte yetiştirilen sığırlarda olduğunu belirttiğini nakletmiştir.³² Ömer b. Abdülazîz'e göre, bir hayvandan zekât alınabilmesi için hayvanın genellikle sütünden ve etinden yararlanan bir hayvan olması gerekmektedir. Nitekim, sığır ve davarlar âmile olarak kullanılmamaktadır. Ancak, deve gibi hem sütünden

²⁸ İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1022-1026.

²⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/34; Râdiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Matbaatü'l-hayriyye, 1322), 1/119; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhi Muvatta'* (Mısır: Matbaatü's-Saâdet, 1332), 2/171; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/251; Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/192; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/463.

³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/34; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/119.

³¹ Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414), 2/165; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî el-Haraşî, *Şerhu Muhtasar-ı Halîl* (Mısır/Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1317/1899), 2/148; Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/188-189; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/430.

³² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/25, 30; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/832, 847.

ve etinden yararlanılan hem de yük taşıma ve binek olarak kullanılan hayvanlar, çalıştırılırsalar dahi (âmile) zekâta tabi tutulmaktadır. Ayrıca, iki nisâb miktarı arasında zekât bulunmamaktadır.³³

Ömer b. Abdülazîz'in baldan zekât alıp almadığına dair farklı rivayetler bulunmaktadır.³⁴ Bunun yanında, madenlerden humus yerine zekât almayı tercih etmiştir. Ayrıca, balık avından elde edilen kazancın gümüş zekât nisâbı olan iki yüz dirheme ulaştığında, bu kazançtan zekât alınmasını emrettiği nakledilmiştir. Ömer b. Abdülazîz, balıkları madenler gibi değerlendirerek aynı kuralara tabi tuttuğu aktarılmıştır.³⁵

Ömer b. Abdülazîz'in ticaret malından elde edilen kâr üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât yükümlülüğüne tabi tutulmadığı nakledilmiştir. Ayrıca, sermaye ile kârın birleştirilmesinin mümkün olmadığı, kârın zekât hesaplamasında yılı ayrıca başlatması gerektiği belirtilmiştir.³⁶ Ömer b. Abdülazîz, alacağını sonradan tahsil eden birinin sadece geçmiş bir yıla ait zekâtı vermesi gerektiğini belirtmiştir.³⁷ Daha önce devlet adamları veya başkaları tarafından haksız yere alınmış malları sahiplerine iade ettiğinde, bu mallardan da zekât alınmıştır.³⁸

Ömer b. Abdülazîz'in devlette çalışan memurların maaşlarından, asker maaşlarından (atıyye), ödül, hibe ve teşvik amacıyla verilen desteklerden zekât aldığı aktarılmıştır.³⁹ Bu uygulamada yıl şartını koşmamıştır.⁴⁰ Ömer b. Abdülazîz'e göre alınan maaş ve ücretin zekâtı kırkta birdir.⁴¹ Yûsûf el-Karadâvî, mo-

³³ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/35; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/839.

³⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/162-163; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1022, 1090, 1093-1094.

³⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/471; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/752.

³⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/71.

³⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/89.

³⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/89; Yûsuf el-Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014), 421.

³⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 4/78 (No. 7037); Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/89; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* (Riyad: Müessesetü'r-Rüşd, 1409/1989), 2/407 (No. 10470); Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 421.

⁴⁰ Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 411.

⁴¹ Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 434-435.

dern devletlerin aldıkları vergilerin de bu mahiyette olduğunu belirtmektedir.⁴² Devlette çalışan memur ve işçilerin aldıkları maaş ve ücretlerde zekât olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Muhammed el-Gazzâlî'ye (öl. 1996) göre maaş ve ücretlerde, ekin ve meyvelerdeki nisâb aranır ve bunlardan öşür alınır.⁴³ Abdülvahhâb Hallâf (öl. 1956) ve Muhammed Ebû Zehrâ (öl. 1974) gibi bazı alimler, maaş ve ücretlerin diğer birikimlerle birlikte nisâb miktarı olan 80,18 gram altının değerine ulaşması ve üzerinden bir yıl geçmesi durumunda zekâta tabi olduğunu savunurlar.⁴⁴ Bazı alimler ise nisâba ulaşmaz veya üzerinden bir yıl geçmezse, ihtiyaçlar giderildikten ve borçlar düştükten sonra kalan kısmın %2,5'inin zekât olarak verilmesi gerektiğini ifade ederler.⁴⁵ Yûsûf el-Karadâvî (öl. 2022) gibi bazı alimlere göre ise maaş ve ücretlerin nisâb miktarına ulaşması gerekmez. Çünkü maaş ve ücretler, miras ve bağış gibi müstefât mala benzerler ve müstefâd malda yıl şartı aranmaz.⁴⁶

Günümüzde devlette çalışan memurların maaşlarından yapılan kesintiler, vergilendirme ve sosyal güvenlik katkıları gibi çeşitli kalemleri içermektedir. Bu kesintiler, modern devletlerin kamu gelirlerini ve sosyal güvenlik sistemlerini finanse etmek için uyguladıkları bir yöntemdir. Modern vergi sistemlerinde uygulanan bu yöntem, zekâtın dini bir ibadet olması ve harcandığı yerler açısından vergi ile arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen, Ömer bin Abdülazîz'in maaş ve ücretlerden zekât almasının mantığına benzediği ifade edilebilir.

1.2. Zekâtın Sarf Edildiği Yerler

Tevbe suresinin 60. ayetinde zekâtın verilmesi gereken sekiz sınıf belirtilmiştir: Fakirler, miskinler, zekât toplayan memurlar (âmiller), kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar (müellefe-i kulûb), özgürlüğüne kavuşturulacak köleler

⁴² Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 421.

⁴³ Muhammed el-Gazzâlî, *el-İslâm ve'l-evzâ'u'l-iktisâdiyye* (Mısır: Dâru Nahde, ts.), 118; Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 428-429; Bella el-Hasan Ömer Müsâid, "Zekâtü'r-ravâtibi ve'l-ücûri ve îrâdâtî'l-miheni'l-hürre", *Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Suûd* 14/2 (1422/2002), 3.

⁴⁴ Müsâid, "Zekâtü'r-ravâtibi ve'l-ücûri", 4.

⁴⁵ Mehmet Keskin, "Zekâta Tabi Mallar ve Nisap Miktarları", *Zekât İlmi hali*, mlf. Yaşar Yiğit vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 112-114.

⁴⁶ Müsâid, "Zekâtü'r-ravâtibi ve'l-ücûri", 4.

(rikâb), borçlular, Allah yolunda cihat edenler (fi sebîlillâh) ve yolda kalmış yolcular (ibnû's-sebîl).

Ömer b. Abdülazîz, İbn Şihâb'a (öl. 124/742) zekâtın verileceği yerlerle ilgili sünneti yazmasını emrettiği nakledilmiştir. Bunun sonucunda yazılan belgede, Tevbe suresinin 60. ayetinde belirtildiği gibi, zekâtın sekiz hisseye ayrılacağı detaylıca belirtilmiştir. Buna göre:

- Bir hisse fakirlere,
- Bir hisse miskinlere,
- Bir hisse zekât toplayan memurlara,
- Bir hisse kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara,
- Bir hisse özgürlüğüne kavuşturulacak kölelere,
- Bir hisse borçlulara,
- Bir hisse Allah yolunda cihat edenlere,
- Bir hisse de yolda kalmış yolculara verilecektir.⁴⁷

Zekâtın âyette belirtilen sekiz sınıfın tamamına mı, yoksa mevcut olan bir sınıf veya bir kısmına mı verilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ömer b. Abdülazîz'e göre, zekâtın mevcut olan tüm sınıflara temlik edilerek verilmesi gerekmektedir. Eğer bu mümkün değilse, var olan sınıflara verilmelidir.⁴⁸

Ömer b. Abdülazîz'in, zekât malını âyette geçen sekiz sınıf kapsamında borçluların borçlarını ödediği, bekârları evlendirdiği, mehirlerini ödediği ve hatta cizye borcu olanlara yardımda bulunduğu aktarılmıştır. Nakledildiğine göre Ömer b. Abdülazîz döneminde bolluk olduğu için fakirler araştırılmış, bulunamayınca tellallar tarafından, "Nerede borçlular, nerede evlenmek isteyen-

⁴⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104.

⁴⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Kahire: İdâretü't-tubâati'l-müniriyye, 1344-1347), 6/186; Zübeyr Aslan, "İslâm Hukukunda Müllefe-i Kulûb Kapsamındaki Gayri Müslimlere Zekât Fonundan Pay/Hisse Tahsisi", *Batman Akademi Dergisi* 7/2 (2023), 222.

ler, nerede miskinler, nerede yetimler" diye çağrılar yapılmıştır. Ömer b. Abdülazîz, Irak valisi Abdülhamîd b. Abdurrahmân'a (öl. 120 [?]) yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Sefahat ve israf yolları dışında borçlu düşen ne kadar kimse varsa borcunu öde. Malı olmayıp da evlenmek isteyen ne kadar bekâr varsa, onları evlendir ve mehirlerini öde." Abdülhamîd de cevaben, borçlu olanların borçlarını ödediğini ve bulabildiği ne kadar bekâr varsa evlendirdiğini yazmıştır.⁴⁹ Bu uygulamalar, Ömer b. Abdülazîz'in sosyal adalet ve yardımlaşmayı teşvik eden, toplumun her kesimine hitap eden bir yönetim anlayışını benimsemiş olduğunu göstermektedir.

Ömer b. Abdülazîz'den önceki idareciler, Hz. Peygamber'in mescidini Cuma günleri tütsülemek ve Ramazan ayında güzel koku sürmek gibi adetleri öşür ve zekât malından karşılardı. Nitekim Hz. Ömer minbere oturduğunda, Abdullah el-Mücmir'in (ö.?) tütsü yaktığı, Abdullah'ın oğlu ve Hz. Ömer'in azatlısı olan Nuaym b. Abdullah'ın (öl. 120 [?]) da Mescid-i Nebvî'yi tütsülediği ve bu sebeple her ikisinin de el-Mücmir (tütsü yakıcı) lakabını aldığı nakledilmiştir. Bu uygulama, râşid halifeler, Muâviye ve Ömer b. Abdülazîz'den önceki Emevî halifeleri döneminde sürdürülmüştür. Ancak, Ömer b. Abdülazîz halife olunca bu uygulamayı kaldırdığı aktarılmıştır. Bu değişiklik, Ömer b. Abdülazîz'in zekât ve öşür mallarının kullanımında daha titiz ve adil bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Onun yönetim anlayışında, zekât ve öşür mallarının toplumsal fayda ve ihtiyaç sahiplerine yönelik olarak kullanılmasının önemini vurgulayan bir prensip vardı.⁵⁰

1.2.1. Fakirler

Ömer b. Abdülazîz'e göre fakir, ilk defa askerliğe alınacak muhtaç kişiler ile bedensel ve sağlıksal özürlerden dolayı askerliğe elverişli olmayan muhtaç

⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/363; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/565; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 45/213; Muhammed b. Abdullah eş-Şebbânî, "es-Sükkân ve't-tenmiyye mine'l-menzûri'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Beyân* 85/238 (1415/1995), 43-49.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/399; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/141 (No. 7445); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta' el-İmâm Mâlik* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 1324/2003), 1/161; Luvis Şeyho, *en-Nesrâniyye ve Âdâbuhâ beyne Arabi'l-Câhiliyye* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1989), 401.

kişileri kapsar. Ömer b. Abdülazîz'in fakirlerin hissesini ikiye ayırdığı nakledilmiştir: İlk kısım, ilk defa Allah yolunda gazaya katılan, bu nedenle kendilerine yardım tayin edilen ve ilk defa atıyyeden pay verilecek olan fakirlere aittir. Bu kişilere atıyye verilmeye başlandığında, zekât yardımları kesilir, çünkü onların payı artık fey malından sağlanır.⁵¹ Ömer b. Abdülazîz, kadınlar gibi askerliğe alınmayan yoksul kimselere, fakirlerin hissesinden değil, miskinlerin hisselerinden pay ayırmıştır.

İkinci kısım ise sakat, yatalak gibi bir mazeretten dolayı gazaya katılamayan fakirlere aittir. Bu fakirlere hem zekât hem de fey malından hisse verilmektedir. Fey malı verilse bile, bu kişilere yapılan zekât yardımları kesilmez.⁵²

Ömer b. Abdülazîz'e göre, bir insanın gazaya katılmaması için sakatlık gibi bir sağlık sorununun olması gerekmektedir. Ona göre, fakirlik askerliğe engel değildir. Fakir olan kişiye önce zekâtтан pay verilmekte, sonra da kendisine atıyye bağlanmaktadır. Dolayısıyla Ömer b. Abdülazîz, öncelikle insanları askere alıp maaş bağlamış, askerliğe elverişli olmayan muhtaçlara ise zekât vermiştir.

1.2.2. Miskinler

Ömer b. Abdülazîz'e göre miskin, çaresiz, dilenen, kimsesiz ve hapiste olan kişi gibi özgür olmadığı için çalışamayan kişiyi ifade eder. Miskinlerin hissesi de ikiye ayrılmaktadır. İlk yarısı, bir çıkış yolu bulamayan ve rızkı için başka bir yere taşınma imkânı bulamayan yoksullara aittir. İkinci yarısı ise şu üç sınıf arasında taksim edilir:

1. Dilenen ve yiyecek isteyen miskinler,
2. Kimsesizler,
3. Hapiste yatan Müslümanlar.⁵³

⁵¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve sînâ'ati'l-kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981), 254.

⁵² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 254.

⁵³ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 254.

Yetimler, öksüzler, evsizler gibi kimsesi olmayanlar bu sınıfa dahil olduğu gibi, hapiste olanlar ve hapiste olanların muhtaç aileleri de bu sınıfa dahil edilebileceğini savunan âlimler mevcuttur.⁵⁴ Ömer b. Abdülazîz, fakirlik vasfıyla zekât alanların askerliğe elverişli olup olmadıklarını göz önüne alırken, miskinler için böyle bir vasf aramamıştır.

1.2.3. Âmiller (Zekât Toplayan Memurlar)

Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde zekât hem zâhiri hem de bâtını mallardan devlet eliyle toplanırken, Hz. Osman döneminde bâtını malların zekâtının verilmesi bireysel olarak mal sahiplerine bırakılmıştır.⁵⁵ Devlet adına zekâtı toplayan âmiller, zekâttan sorumlu amirler ve zekât işlemlerini gerçekleştiren kişiler olarak görev yapmışlardır. Hz. Peygamber, zekât malının mal sahipleri tarafından zekât memurlarının ayağına getirilmesini yasaklamış ve bu uygulama, Ömer b. Abdülazîz döneminde de devam etmiştir. Ömer b. Abdülazîz, âmillerine zekâtı insanların suları başında ve evlerinin önünde almaları için talimat verdiği aktarılmıştır.⁵⁶

Ömer b. Abdülazîz'in âmilleri, Medine'de zekât toplarken malı üç kısma ayırır, mal sahibi bir kısmını seçer ve âmil de diğer iki kısımdan zekâtı alırdı.⁵⁷ Güvenilir ve görevini hakkıyla yerine getiren âmiller ve onların yanında çalışan memurlar, yaptıkları görev ve topladıkları zekât miktarı göz önünde bulundurularak kendilerine zekâttan pay verilirdi. Âmillere verilecek hisse, âmiller sınıfına tahsis edilen toplam hissenin yaklaşık dörtte biri kadardı. Artan dörtte üç oranındaki miktar ise savaşa takviye birlik olarak veya öncü kuvvetler olarak katılanlara verilirdi.⁵⁸ Ömer b. Abdülazîz, âmillerin payından askerlere de

⁵⁴ Muhammed Abdul Mannan, *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, çev. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu (İstanbul: Fikri Yayınları, 1980), 397; Emrullah Dumlu, "Kamu Harcamaları Açısından Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2011), 223-224.

⁵⁵ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-'Înâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 2/162.

⁵⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/57; Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Zekât", 8 (No. 1591); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr* (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Nikâh", 28 (No. 1151).

⁵⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/58; Apak, "Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları", 311.

⁵⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencâye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 254.

pay vermiştir. Bu uygulamalar, zekâtın adil ve etkin bir şekilde toplanmasını ve dağıtılmasını sağlamayı hedeflemekteydi.

1.2.4. Müellefe-i Kulûb

Âlimlerin çoğunluğuna göre, müellefe-i kulûb kapsamında gayrimüslimlere zekât verilebilir. Ancak Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve Atâ b. Ebû Rebâh'a (öl. 114/732) göre, kible ehli olmayanlara zekât verilmez, sadece sadaka verilebilir.⁵⁹ Hanefî mezhebine göre, Müslümanlar güçlendiği için müellefe-i kulûb'un payı Hz. Peygamber'in vefatıyla kalkmıştır.⁶⁰ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin tercih edilen görüşüne göre ise müellefe-i kulûb'un payı devam etmektedir; bu mezheplerin diğer bir görüşüne göre ise İslamiyet güçlendiği için bu pay kalkmış, ancak ihtiyaç duyulursa kendilerine tekrar pay verilebilir.⁶¹

İbn Sa'd (öl. 230/845), Ömer b. Abdülazîz'in bazen zekâtı kalbi İslam'a ısıdırılmak istenen kişilere verdiğini ve bu minvalde bir patriğe bin dinar verdiğini nakletmiştir.⁶² Ancak bu nadiren olmuştur, çünkü Ömer b. Abdülazîz, müellefe-i kulûb'un payını kaldırmamış ve bu payı şu üç sınıf arasında taksim etmiştir:

1. Kendilerine ilk olarak atiyye verilen fakirler,
2. Atiyye verilmeyen fakir öncü birlikler,
3. Atiyyesi olmadığı halde kimseden dilenmeyip mescitlere devam eden miskinler.⁶³

Görüldüğü gibi Ömer b. Abdülazîz bu paydan da fakir askerlere pay vermiştir. Ömer b. Abdülazîz'in burada dikkat ettiği konulardan biri de Müslümanları mescitlere alıştırmak, kalplerine ısıdırmak olmuştur.

⁵⁹ İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1208-1211.

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/9.

⁶¹ Haraşî, *Şerhu Muhtasar-ı Halîl*, 2/217; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 8/523; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/475.

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/350.

⁶³ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

1.2.5. Özgürlüğüne Kavuşturulacak Köleler

Ömer b. Abdülazîz'in özgürlüğüne kavuşturulacak kölelerin hissesini ikiye ayırdığı aktarılmıştır. Bir hisse, Müslüman olduğunu söyleyen mükâteb köleye verilir. Mükâteb kölelere zekât verirken öncelik sıraları göz önüne alınır. Mükâteb köleler, kendi aralarında sınıflara ayrılırlar ve içlerinde fakih olanlar daha faziletli sayılır. Bunların dışında kalanların dereceleri, ödedikleri ve zimmetlerinde kalan mükâtebe borçları ile belirlenir.⁶⁴

Bu hissenin diğer yarısı ile ise Müslüman olup namazını kılan, orucunu tutan her erkek ve kadın köle satın alınıp azat edilir.⁶⁵ Ömer b. Abdülazîz'in İfrîkiye'ye (bugünkü Tunus ve civarı) zekât âmili olarak gönderdiği Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (öl. 143/760), İfrîkiye'de zekât verecek fakir bulamadığı için zekât malıyla köle satın alıp azat ettiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Zira ayette geçen "rikâb" kelimesi umum ifade eder ve köleyi de kapsar. İbn Abbâs (öl. 68/687-88), Mâlikî mezhebi ve Ahmed b. Hanbel' den nakledilen bir görüşe göre zekât malıyla köle satın alınıp azat edilebilir. Ancak Hanefî ve Şâfiî mezhepleri ile Ahmed b. Hanbel' den nakledilen diğer bir görüşe göre zekât malıyla köle satın alınıp azat edilemez. Zira zekât malıyla köle satın alıp azat edilmesi, zekât malının köleye verilmesi anlamına gelmektedir. Köleye verilecek zekât ise efendisine verileceği anlamına geleceği için bu caiz görülmemektedir.⁶⁷

Günümüzde kölelik uygulaması bulunmamaktadır. Ancak, başka ülkelere çalışmak için giden ve orada kefalet karşılığında serbest bırakılmak üzere tutuklanan kişiler, köleler gibi özgürlüklerinden mahrum kalabilmektedirler. Bu

⁶⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

⁶⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem el-Mâlikî İbn Abdülhakem, *Sîyerü Ömer b. Abdülazîz alâ mâ revâhü'l-İmâm Mâlik b. Enes ve Ashâbüh* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1404/1984), 65; Koyuncu, *Emevi Halifesi Ömer b. Abdülazîz ve Devri (717-720)*, 83.

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 2/45; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/277; Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 3/419; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/478; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1989-2006), 23/320.

durum göz önüne alındığında, devletin, bu kişilerin kefaletlerini ödeyip serbest bırakılması için zekât malını kullanabileceği kanaatindeyiz.

1.2.6. Borçlular

Ömer b. Abdülazîz'in borçluların hissesini üçe böldüğü nakledilmiştir: Birinci hisse, Allah yolunda malını, bineğini ve kölesini kaybetmiş gerek nafakasını temin etmek gerekse borcunu ödemek için borç almaktan başka imkânı kalmayan kimseye aittir. Diğer iki hisse ise savaşa katılacak durumda olmayan, fakir, dininde veya borcunda adı kötüye çıkmayan ve günah yollarını seçmeyecek borç altına girmiş kimselere aittir.⁶⁸

Ömer b. Abdülazîz'in borçlulara zekât verdiği gibi borçluların borcunu devletin ödemesi talimatını da verdiği nakledilmiştir. Irak valisi Abdülhamîd b. Abdurrahmân'a yazdığı mektupta, "Sefahat ve israf yolları dışında borçlu düşen ne kadar kimse varsa borcunu öde" demiş ve Abdülhamîd de cevaben onların borcunu ödediğini yazmıştır.⁶⁹

Ömer b. Abdülazîz, borçluların borçlarının ödenmesi talimatını verince, bazı âmiller, "bir kimsenin evi, hizmetçisi, atı ve ev eşyası olduğu hâlde kendisinin borçlu olduğunu tespit ediyoruz" diye mektup yazdılar. Ömer b. Abdülazîz cevaben şöyle dedi: "Elbette Müslüman kimsenin barınacak bir evi, işlerini görecektir bir hizmetçisi, üzerinde cihat edeceği bir atı ve evinde eşyası olacaktır. Evet, böyle biri borçludur ve onun borçlarını ödeyin."⁷⁰

Ömer b. Abdülazîz, ev, hizmetçi, binek ve ev eşyalarının zaruri ihtiyaçlar arasında olduğunu ve bu tür ihtiyaçlara sahip olan kişilerin bile, eğer borçları varsa zekâttan pay alabileceği görüşünü savunmaktadır. Bu bağlamda, bir kişi evi olup veya ev alırken, ev eşyası veya kendi zaruri ihtiyaçlarını göremediği takdirde bir yardımcı alıp onun maaşını ödemek gibi zaruri ihtiyaçlar için borçlandığında, zekât alabilir. Aynı şekilde, günümüzde binek aracı olarak araba kullanılmaktadır. Bu sebeple, lüks olmamak kaydıyla zaruri ihtiyaçları için

⁶⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

⁶⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/363; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 2/565.

⁷⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/232; Apak, "Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları", 317.

araba satın alan ve bu nedenle borçlanan bir kişi de zekât alabilir. Bu yaklaşım, Ömer b. Abdülazîz'in kapsamlı zekât uygulamalarını yansıtmaktadır.

1.2.7. Allah Yolunda Cihat Edenler

Ömer b. Abdülazîz'in Allah yolunda cihat edenlerin payını askerler arasında dört hisseye ayırdığı aktarılmıştır:

1. Bu hissenin dörtte biri, bu hissenin kendilerine tahsis edildiği Allah yolunda savaşan kimselere verilir.
2. Dörtte biri, fakir olup öncü kuvvetlere katılanlara ayrılır.
3. Diğer iki hisse ise sınır boylarında Allah yolunda cihat ederken muhtaç duruma düşmüş kimselere aittir.⁷¹

1.2.8. Yolda Kalmış Yolcular (İbnü's-Sebil)

Ömer b. Abdülazîz'e göre, yolcu; gittiği yerde konaklayacak bir yeri ve ona konaklama imkânı sağlayacak akrabası bulunmayan kişidir. Ömer b. Abdülazîz'e göre, yolcuların hissesi doğrudan yolcunun kendisine verilmez. Yolculara ayrılan paylar, güvenilir kimselerin idaresinde bulunan mesken sahiplerine tahsis edilir. Bu mesken sahipleri, ellerindeki imkânlar tükenene kadar, ihtiyaç sahibi yolculara yiyecek, barınma ve hayvanlarına yem sağlarlar. Yolcuların hissesi, yollar ve bu yollardan geçen yolcuların oranına göre taksim edilir. Bu durumda olan bir kimse, barınacak bir yer veya ihtiyaçlarını karşılayacak bir yol bulana kadar desteklenir.⁷²

Günümüzde de devletin kurumlarına ait misafirhaneler, öğretmen evleri gibi yerler zekât malıyla desteklenebilir. Bu yerler, güvenilir kimselere teslim edilerek ve yine güvenilir kimseler tarafından teftiş edilerek, yolcuların barınma ve yiyecek gibi ihtiyaçları devlet tarafından oluşturulacak zekât fonundan karşılanabilir. Böylece, ihtiyaç sahibi yolculara destek sağlanabilir.

⁷¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

⁷² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/256; İbn Zencûye, *Kitabü'l-Emvâl*, 3/1104; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 255.

Sonuç

Ömer b. Abdülazîz, İslam tarihinin önemli ve adaletli yöneticilerinden biri olarak öne çıkmıştır. Küçük yaşlarda aldığı eğitim ve sahâbenin yanında yetişmesi, onun ilerideki idari başarılarının temelini oluşturmuştur. Halifeliği döneminde, sadece adil bir yönetici olmakla kalmamış, aynı zamanda zekât konusunda önemli uygulamalar hayata geçirmiştir. Zekâtın toplandığı ve sarf edildiği yerlerdeki titizliği ve gönüllülük esasına dayalı yaklaşımları, dönemin refah seviyesini yükseltmiş ve sosyal adaletin sağlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, zekâtın yoksul, borçlu, miskin, köle ve yolcular gibi sekiz sınıfa adil bir şekilde dağıtılmasına yönelik getirdiği detaylı düzenlemeler hem mali hem de sosyal açıdan büyük önem taşımaktadır.

Ömer b. Abdülazîz'in uygulamaları, sadece kendi dönemi için değil, günümüzde bile geçerliliğini koruyacak niteliktedir. Onun zekât anlayışı ve uygulamaları, modern sosyal yardım ve vergi sistemleri için de ilham kaynağı olabilecek niteliktedir.

Maalesef, günümüzde zekâtın genellikle fakir, miskin ve borçlu olarak adlandırılan ihtiyaç sahiplerine verildiği görülmektedir. Zekâtın çoğunlukla bu üç gruba yönlendirilmesinin nedeni, bireysel olarak dağıtılma şekli olabilir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz dönemlerinde zekât devlet eliyle toplanmıştır. Ömer b. Abdülazîz döneminde olduğu gibi, zekâtın devlet eliyle toplanıp bu sekiz sınıfa verilmesi; Allah yolunda cihat edenler sınıfının yanı sıra fakirler, âmiller ve müellefe-i kulûb sınıflarından da askerlere ve savunmaya pay verilmesi; miskinlerin payından hapiste yatan muhtaç Müslümanların ve ailelerinin giderlerinin karşılanması; âmillerde olduğu gibi maliyede çalışanların maaşlarının zekât maliyle ödenmesi; zekât maliyle kölelerin azat edilmesi gibi başka ülkelerde mahsur kalan mahkumların kefaletlerinin zekât malından karşılanması; borçluların borçlarının devlet tarafından zekât fonundan ödenmesi; zekât maliyle bekarların evlendirilmesi; yolcuların hissesiyle misafirhaneler, öğretmen evleri gibi barınma yerlerinin yapılması ve giderlerinin karşılanması gibi hizmetlerin gerçekleştirilmesi, hem devlet bütçesine hem de toplumsal refaha yarar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Apak, Âdem. “Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları”. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 303-322. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2017.
- Aslan, Zübeyr. “İslâm Hukukunda Müellefe-i Kulûb Kapsamındaki Gayri Müslimlere Zekât Fonundan Pay/Hisse Tahsisi”. *Batman Akademi Dergisi* 7/2 (2023), 198-215.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *el-‘Înâye şerhu’l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1389/1970.
- Bâcî, Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ şerhi Muvatta’*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü’s-Saâdet, 1. Basım, 1332.
- Dumlu, Emrullah. “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2011), 217-252.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as. *es-Sünen*. 7 Cilt. Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü’l-Emvâl*. 2 Cilt. Mısır: Dâru’l-Hedyî’n-Nebevi, 1. Basım, 1428/2007.
- Haddâd, Râdiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî. *el-Cevheretü’n-neyyire*. 2 Cilt. Matbaatü’l-hayriyye, 1. Basım, 1322.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî. *Şerhu Muhtasar-ı Halîl*. 8 Cilt. Mısır/Bulak: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 2. Basım, 1317/1899.
- Heyet. *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Dâru’s-Selâsil, 2. Basım, 1989-2006.
- İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem el-Mâlikî. *Sîyerü Ömer b. Abdülazîz alâ mâ revâhü’l-İmâm Mâlik b. Enes ve Ashâbüh*. Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 6. Basım, 1404/1984.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995.

- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Müessesetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409/1989.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1. Basım, 1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1393/1973.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1. Basım, 1388/1968.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1402/1982.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1. Basım, 1968.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled. *Kitabü'l-Emvâl*. thk. Şâkir Zîb Feyyâz. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1. Basım, 1417/1997.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1421/2000.
- Karadâvî, Yûsuf. *Fıkhü'z-Zekât*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1435/2014.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Keskin, Mehmet. "Zekâta Tabi Mallar ve Nisap Miktarları". *Zekât İlmi-hali*. mlf. Yaşar Yiğit vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Koyuncu, Mevlüt. *Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz ve Devri (717-720)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.

- Köse, Murteza. "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010), 75-98.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferrec. *Kitâbü'l-Harâc ve sînâ'ati'l-kitâbe*. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1981.
- Mannan, Muhammed Abdul. *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*. çev. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu. İstanbul: Fikri Yayınları, 4. Basım, 1980.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1999.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356/1937.
- Muhammed el-Gazzâlî. *el-İslâm ve'l-evzâ'u'l-iktisâdiyye*. 1 Cilt. Mısır: Dâru Nahde, 1. Basım, ts.
- Müsâid, Bella el-Hasan Ömer. "Zekâtü'r-ravâtibi ve'l-ücûri ve îrâdâtî'l-mihenî'l-hürre". *Mecelletü Câmî'ati'l-Melik Suûd* 14/2 (1422/2002), 675-704.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Kahire: İdâretü't-tibâati'l-münîriyye, 1344-1347.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. 12 Cilt. Beyrut-Dimeşk-Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1412/1991.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Ömer b. Abdülazîz Meâlimu't-Tecdîd ve'l-İslâhu'r-Râşidî alâ Minhâci'n-Nübüvve*. Kahire: Dâru't-tevzî' ve'n-neşri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414.
- Şebbânî, Muhammed b. Abdullah. "es-Sükkân ve't-tenmiyye mine'l-menzûri'l-İslâmî". *Mecelletü'l-Beyân* 85/238 (1415/1995), 43-49.

- Şeyho, Luvis. *en-Nesrâniyye ve Âdâbuhâ beyne Arabî'l-Câhiliyye*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2. Basım, 1989.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-kebîr*. 6 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekerîyyâ. *Kitâbü'l-Harâc*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.
- Yiğit, İsmail. "Ömer b. Abdülazîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî. *Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta' el-İmâm Mâlik*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1. Basım, 1324/2003.